

Türkiye’de Üretici Kooperatiflerinin Yakın Geleceğini Tartışırken Şeker Fabrikası Özelleştirmeleri: Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) Örneği¹

Özal ÇİÇEK², Osman Kürşat ACAR³

Discussing the Near Future of Producer Cooperative’s in Turkey while the Sugar Mill’s Privatizing: The Case of the Union of Beet Growers Cooperatives (Pankobirlik)

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 11.01.2019

Date Accepted: 10.04.2019

JEL Classification:

J54

L33

Q13

Keywords:

Pankobirlik,
Cooperativism,
Sugar Industry,
Beet Producers Union,
Privatization.

ABSTRACT

Pankobirlik has established in 1972 by 19 beet cooperatives and Turkey Sugar Factories Inc. Besides its services renders in harmony with agricultural production and efficiency of Turkish beet farmers, Pankobirlik aims to contribute to the development of social structure within rural areas. Pankobirlik is an organization which has approximately 1.5 million beet grower partners, sowing beet in 64 cities and 13.750 settlement units, serving with 321 outlets of 31 beet cooperatives and five sugar factories in different cities of Anatolia (Amasya, Kayseri, Boğazlıyan, Konya, and Çumra) and with over 50 agricultural shareholdings. There are 33 sugar factories in Turkey and Pankobirlik has five. Remaining three factories have owned by the private sector, and 25 factories owned by the public sector. In 2018, 14 of public sector factories have privatized almost in two months. The privatization and closure/capacity reduction process of sugar mills may turn into a reality, which threatens the existence of sugar producers, cooperatives and also their representative and senior organization of Beet Cooperatives, Pankobirlik. There are two reasons: the first reason is about the closure of sugar mills, and sales of factory sites. The second reason is the risk of capacity reduction after the privatization. Both reasons will probably to push producers to withdraw from sugar beet production, because of rising costs, mainly transportation. Because the sugar beet has to be processed right after the harvest,

¹ Bu çalışma; Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı, SDÜ-ÖYP-05540-DR-13 nolu proje kapsamında Arş. Gör. Dr. Özal ÇİÇEK tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR’ın danışmanlığında yürütülen “Türkiye’de Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesinin Üretici Sınıflar Üzerindeki Etkileri ve Alternatif Model Arayışları” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, ozalcicek@hotmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, osmanacar@sdu.edu.tr

so the locations of sugar mills need to be close to the fields. Thus the privatization of all publicly owned factories has the potential to leave the beet producers vulnerable to the private sector’s cost minimization principle. Pankobirlik doesn’t hold a position against privatization but, it demands to transfer of operating rights (TOOR) of factories to beet producer cooperatives. In this study, we will trace essentials of a sustainable cooperative strategy (other than its current strategy), which may pursue by Pankobirlik to avoid potential negative impacts of privatizations on cooperatives and producers, via findings obtained from several in-depth interviews with Pankobirlik authorities from different levels.

Özet

On dokuz pancar üretici kooperatifi ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş tarafından 1972’de kurulan Pankobirlik, pancar çiftçilerinin tarımsal üretimle uyum içerisinde var olmalarının yanı sıra kırsal alanlardaki sosyal yapının gelişimine de katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Pankobirlik yaklaşık 1,5 milyon ortağıyla 64 ilde 13.750 yerleşim biriminde pancar ekimi gerçekleştiren, 31 pancar kooperatifinin 321 şubesiyle hizmet veren ve Anadolu’nun farklı şehirlerindeki beş şeker fabrikası (Amasya, Kayseri, Boğazlıyan, Konya, Çumra) ile 50’nin üzerinde tarımsal amaçlı iştirake sahip bir örgütlenmedir. Beşi Pankobirlik’e, üçü özel sektöre ve 25’i de kamuya ait toplam 33 şeker fabrikasının bulunduğu Türkiye’de, 2018 yılında kamuya ait 25 fabrikanın 14’ünün yaklaşık iki ay içerisinde özelleştirilme süreci gerçekleştirilmiştir. Bu durum iki sebeple gerek şeker pancarı üreticilerini gerekse de pancar üreticilerinin üst örgütlenmesi olan Pankobirlik’in varoluş koşullarını tehdit eden bir hal almaktadır. İlk sebep, fabrikaların kapatılarak arazilerinin değerlendirilmesi riski, ikinci sebep ise fabrikalar kapanmasa dahi kapasite azaltmaya gidilmesi riskidir. Şeker pancarı ise hasadı yapıldıktan kısa bir süre içerisinde şeker fabrikalarında işlenemediği takdirde kolayca bozulmaktadır. Dolayısıyla kamuya ait tüm fabrikaların özelleştirilmesi, pancar üreticilerini özel sektörün maliyet minimizasyonu prensibi karşısında savunmasız bırakma potansiyeli taşımaktadır. Öte yandan Pankobirlik, fabrikaların özelleştirilmesine karşı değildir. Bununla birlikte fabrikaların çiftçi kooperatiflerine işletme devri yöntemiyle özelleştirilmesini talep etmektedir. Bu çalışmada, özelleştirme sürecinin kooperatif ve üreticiler üzerindeki olası olumsuz etkilerine karşı kooperatif(ler)in ve üst birlik olarak Pankobirlik’in izleyebileceği

sürdürülebilir bir stratejinin temelleri Burdur'da ve Pankobirlik Genel Merkezi'ndeki yöneticilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular üzerinden tartışmaya açılmaktadır.

1. Giriş

Neo-liberal ekonomi politikaları, tüm dünyada örgütlü yapıları zayıflatmakta ve toplumdaki verili dayanışmacı ilişkileri çözmeye yönünde etkide bulunmaktadır. Geleneksel yöntemlerle örgütlenmiş olan sendikalar ile üretici kooperatifleri gibi kolektif yapılar, sermaye birikimi önünde engel oluşturdukları ölçüde zaman zaman tasfiyeye dek varan süreçlerle güç kaybetmektedirler. Küresel tarım politikalarını da bu minvalde şekillendiren neo-liberal politikalar çerçevesinde Türkiye'de şeker pancarı üretimindeki çeşitli korumacı uygulamalar yavaş yavaş terkedilmektedir. Şeker fabrikalarının özelleştirmeye başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan tartışmalar ve yaşanan problemler salt fabrikalarda çalışan işçilerle ve Şeker-İş sendikasının geleceğiyle sınırlı değildir. Fabrikaların kurulu olduğu kent ekonomilerinin küçülme riski, emekli edilecek olan ya da başka sektörlerdeki kamu işletmelerine geçecek olan işçilerde cisimleşmiş olan endüstriyel bilgi birikiminin (know-how) yok olması riski, başta hayvancılık olmak üzere birçok sektöre sağlanan girdilerin ortadan kalkacak olması, şeker pancarının fabrikalara ulaştırılmasında uzmanlaşmış lojistik ağına ihtiyaç kalmayacak olması sebebiyle ortaya çıkması olası ekonomik kayıplar ile nihayet fabrikalara yakın bölgelerde yaşayan şeker pancarı üreticilerinin üretimden çekilmeleri riski başlıca problem alanlarını oluşturmaktadır. Şeker pancarı üreticilerinin üst birliği olan Pankobirlik, üreticilerin özelleştirme ile birlikte uğrayacakları zararların önüne geçebilmek için söz konusu fabrikaların işletme devrini üstlenmek de dahil olmak üzere birtakım arayışlara girmektedir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan 25 fabrikanın işletme hakkına talip olan Pankobirlik, bu şekilde Türkiye'de şeker üretimini garanti altına almak ve Türkiye genelinde şeker fabrikalarına sözleşmeler aracılığıyla şeker pancarı temin eden pancar üreticilerini üretimde tutmaya devam etmek istemektedir. Bu çalışmada; Türkiye şeker sektöründe üretici kooperatifi olan Pankobirlik'in özelleştirme uygulamaları karşısında şeker pancarı üreticilerinin yaşayacağı kayıpları önlemeye yönelik bir alternatif yaratma kabiliyeti üzerine tartışma yürütülmektedir. Çalışmada; nitel veri toplama yöntemlerinden yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde; yerelde Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin, Türkiye genelinde ise Pankobirlik'in özelleştirme stratejisine

alternatif bir strateji izleme kabiliyeti, ilgili kurumların yöneticileriyle gerçekleştirilen⁴ ve dokuz sorudan oluşan⁵ yarı yapılandırılmış görüşme kâğıdı aracılığıyla analiz edilmiştir. Söz konusu görüşmeler, görüşmecilerin izniyle ses kaydına alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda yerelde Burdur Şeker Fabrikası'na yönelik gerçekleştirilen özelleştirme süreci ve bu özelleştirme süreçlerinin makro düzeyde Pankobirlik Genel Merkezi'ndeki yansımaları değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Pankobirlik'e üye diğer kooperatifler yerine Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin analize dahil edilmesinin sebebi; kooperatifin, Burdur'daki Türkşeker'e ait olan fabrikanın özelleştirme ihalesine katılma iradesini göstermiş olmasıdır. Böylece; gerek mikro, gerekse de makro düzlemde şeker sektöründe gerçekleştirilmeye çalışılan özelleştirmelere karşı üretilen alternatifler irdelenmiş olacaktır.

2. Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorun Alanları

Türkiye'nin güçlü bir kooperatifçilik potansiyeli olduğu ileri sürülebilir. Gerek kırsal, gerekse de kentsel alanlarda kooperatifler oluşturmak için pek çok iktisadi, teknik ve örgütsel gerekçe vardır. Ancak verili koşullar altında, söz konusu potansiyel yalnızca kısmen gerçekleşebilmiştir. Bunun nedenlerinden biri, kooperatifçiliğin ihtiyaç duyduğu demokratik ve özerk kurum kültürünün, Türkiye'deki mevcut durum içerisinde henüz yeterince etkin olamamasıdır (Duymaz, 1994: 108). Birleşmiş Milletlerin 2012'yi "Uluslararası Kooperatifler Yılı" ilan etmesiyle birlikte kooperatifçilik küresel ölçekte ivme kazanmasına rağmen Türkiye'de son derece sınırlı yeni pratikler dışında köklü bir gelişme yaşandığını ileri sürmek güçtür. Bunda onlarca yıldır kooperatifleri ihmal eden, *neo-liberalizmin mantığına uygun* politik ve ekonomik tercihlerin varlığını sürdürmesi etkilidir (Geray, 2014: 139). 2013 yılı itibarıyla kooperatife (üretici, tüketici, konut vb. tüm kooperatifler) katılım oranı İrlanda'da %70, Finlandiya'da %60, Avusturya'da %58 ve Singapur'da %50 iken, Türkiye'de %10 civarındadır (Çıkın, 2017: 149). Günümüz Türkiye'sinde kooperatifçiliğin önünde bir dizi sorun alanının olduğu bilinmektedir ve bu sorunlar şu şekilde sıralanmaktadır (Tan ve

⁴ Bu çalışma kapsamında; biri, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi, diğeri ise; Pankobirlik Genel Merkezi'nden olmak üzere iki yöneticiyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

⁵ Görüşmecilere sorulan sorular; Pankobirlik'in tarihsel gelişim evreleri, pancar üreticilerinin karşılaştıkları temel problemler, üreticilerin genel borçluluk durumları, şeker pancarının stratejik bir ürün olması ve nişasta bazlı şeker üretiminin yaygınlaşmasına yönelik değerlendirmeler, şeker pancarı üretiminde kota sorunsalı, özelleştirmeler sonucunda Türkşeker'in pazar payının düşmesi, şeker fabrikalarının beş yıl üretim zorunluluğuna tabii tutulması ve üretimin devamlılığına yönelik analizler, şeker fabrikalarının kapatılması halinde pancar üreticilerinin geleceğine yansımaları, şeker fabrikalarının özelleştirilmesine karşı Pankobirlik'in bakış açısı ve alternatif yol haritası şeklinde betimlenmektedir.

Karaönder, 2013: 88-92; Geray, 2014: 185-195; Çıkm, 2017: 151): Ulusal bir kooperatif politikasının eksikliği ve mevzuattan kaynaklanan sorunlar; kamu hizmetlerinin sağlanmasında ve kooperatifçiliğe yönelik uygun ortamın oluşmasında gözlemlenen eksiklikler; kooperatiflerin sermaye yetersizliği ve ideal finansmana erişim problemleri; denetim ve imaj problemleri; kooperatifçilik eğitimi, bilinçlendirme çalışmaları ve araştırma faaliyetlerinde görülen yetersizlikler; örgütlenme ve kooperatifler arası dayanışma sorunları; gerek kurumsal gerekse de profesyonel yönetim uygulamalarının zayıflığı ve nihayetinde kooperatiflerin tek bir yürütme organı yerine farklı Bakanlıklar ile muhatap olma zorunluluğudur.

2018 yılı itibariyle Türkiye'de toplam 7.422.994 üyeli 53.246 kooperatif bulunmaktadır (ILO, 2017:1). Otuz kooperatif türü temel faaliyet alanları kapsamında Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan herhangi birisinin görev alanına girmektedir. Türkiye için kooperatifçiliğin önemine ve geliştirilmesi gerektiğine dair üst düzey bürokratların yaptıkları açıklamaların yanı sıra çeşitli politika belgeleri de yayınlanmaktadır. Örneğin 2018 yılı Şubat ayında eski Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkçi'nin yeni bir kooperatifçilik mevzuatının oluşturulması ve yeni kooperatifler kurulmasını teşvik edici açıklamalarda bulunması kooperatifçilik alanına dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır (Dünya, 2018). Yine, 2012 Uluslararası Kooperatifler Yılı'nda yayınlanan ve 2012-2016 dönemini kapsayan Türkiye Kooperatif Strateji Belgesi ve Eylem Planı çerçevesinde kooperatifçiliğin önemine yönelik vurgular yapılmışsa da, kooperatiflerin karşı karşıya kaldığı sorunlara yönelik pek fazla ilerleme kaydedildiğini ileri sürmek oldukça güçtür (Hacısalihoglu ve Şahin, 2018: 79).

Türkiye tarımında genel itibariyle; küçük işletme türlerinin yoğun oluşu, sermaye birikimi edinimindeki yetersizlikler, tarımda istihdam edilen kesimlerin Avrupa ve ABD'ye göre daha fazla oluşu ve tarımda çalışan kitlelerin örgütlenme konusundaki yetersizlikleri gibi etkenler tarım üreticilerinin güçlü kooperatifler oluşturamamasında etkin olmaktadır. Tarımsal KİT'lerin ürünlerini üreten bu kesimler, özelleştirme politikalarının bu alana yayılmasıyla birlikte ürettikleri ürünün hammadde temin edicisinden başka herhangi bir fonksiyonlarının kalmadığı bir pozisyona itilirken, tarıma dayalı sanayi dallarında görülen özel sektöre ait monopol işletmelerin ürün fiyatlarını belirleyici gücü, kamu kontrolünde kalan tarımsal KİT'lere nazaran örgütlü üreticiler açısından çok daha olumsuz sonuçların yaşandığı süreçlere yol açmaktadır (Ertan, 1997a: 245). Şeker fabrikalarının özelleştirilmesiyle birlikte yaşanmaya

başlanan işten çıkarmalar, girdi maliyetlerinde gözlemlenen artışlar, küresel iklim değişikliğinden kaynaklı olarak şeker pancarında hastalık ve zararlıların daha sık görülmesi gibi etkenler şeker pancarı üreticisini zor duruma düşürürken, pancar üreticisine destek sağlanmaması halinde 2019 yılında şeker pancarı üretiminin daha da azalması beklenmektedir (ZMO, 2018).

3. Türkiye Tarımında Kooperatifleşme

2016 tarihli Türkiye Kooperatifçilik Raporu'na göre; Türkiye'deki kooperatifçilik sistemi içerisinde yer alan 53.259 kooperatifin, 11.933'ü tarımsal amaçlarla faaliyet göstermekteyken, 41.326'sı ise tarım dışı alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Buradan hareketle Türkiye'deki kooperatiflerin yalnızca % 22'sinin tarımsal amaçlı hizmet verdiği görülmektedir. Öte yandan 11.933 kooperatif içerisindeki ortak sayısı 3.559.627'dir. Bu sayı; 53.259 adet kooperatif içerisinde yer alan 7.422.994 ortağın yaklaşık olarak % 48'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kooperatiflerin yalnızca % 22'si tarımsal amaçlı hizmet veren kooperatif iken, söz konusu kooperatiflerin ortakları Türkiye'deki tüm kooperatif ortaklarının neredeyse yarısını (%48) oluşturmaktadır (GTB, 2017: 69).

Türkiye'de tarımsal amaçlarla faaliyet gösteren, kuruluş süreci, ilgili çalışmalarının düzenlenmesi ve denetimi Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen beş kooperatif türü bulunmaktadır. Bunlar, tarımsal kalkınma kooperatifleri, sulama kooperatifleri, su ürünleri kooperatifleri, pancar ekicileri kooperatifleri ve tarım kredi kooperatifleridir.

Tablo 1: Türkiye'de Tarımsal Üretim Kooperatifleri

Tarımsal Üretim Kooperatifleri	Kooperatif Sayısı	Kooperatif Ortak (Üye) Sayısı
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri	7201	775.563
Sulama Kooperatifleri	2523	303.586
Su Ürünleri Kooperatifi	553	30.889
Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448.171
Tarım Kredi Kooperatifi	1625	1.001.418
Toplam	11.933	3.559.627

Kaynak: (GTB, 2017: 69).

Tablo 1'e göre; Türkiye'deki tarımsal üretim kooperatifleri içerisinde, pancar ekicileri kooperatiflerinin en az sayıya sahip olduğu dikkat çekmekle birlikte, toplamda 3.559.627 ortağın olduğu tarımsal amaçlı kooperatiflerin üye sayısı açısından dağılımı ise başka bir gerçekliğe dair veri sunmaktadır. Yalnızca 31 adet kooperatifin bulunduğu pancar ekicileri kooperatiflerinin toplamda 1.448.171 üyesiyle tarımsal amaçlı kooperatifler arasındaki en örgütlü yapı olduğu ve toplam 3.559.627 üyenin % 41'ini bünyesinde topladığı görülmektedir. Bu tespit, çalışmamızın neden şeker pancarı üreticileri ile pancar ekicileri kooperatiflerinin üst örgütü olan Pankobirlik'e odaklandığını açıklamaktadır. Tarım sektörü içerisinde üretici kooperatifleri statüsünde yer alan pancar ekicileri kooperatifleri sayıca az olmakla birlikte, üretici sayısı itibarıyla Türkiye'deki tarımsal amaçlı kooperatiflerin yarısına yakını bünyesinde barındırmaktadır. Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi süreci tamamlandığında söz konusu üreticilerin (ve aynı zamanda söz konusu fabrikalarda çalışan işçilerin) bu durumdan olumsuz etkileneceklerine dair projeksiyonlar yapılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Türkiye şeker sektöründeki üretici kooperatiflerinin üst birliği olan Pankobirlik'in özelleştirme uygulamaları karşısında geliştirebileceği stratejileri tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

4. Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik)

1951'de dört şeker fabrikasının (Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal) Türkiye'nin giderek artan şeker ihtiyacını yeterince karşılayamaması üzerine şeker sanayiinin genişletilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla yeni pancar ekim alanlarının oluşturulması, şeker fabrikalarının sayısının arttırılması ve artan tüketimin karşılanması için en uygun yolun pancar çiftçilerinin kooperatifler şeklinde örgütlenmesi olduğu düşünülmüş ve 1951'den itibaren pancar ekicileri kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır. Şeker pancarı üreticilerinin kooperatifler halinde örgütlenmesinin öncülüğünü dönemin Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürü Baha Esat Tekand 16.07.1951 tarihinde başlatmıştır. Bu yol göstericiliğin temelinde; sermaye oluşumunun sağlanması ve pancar ekicisine kooperatifçilik bilincinin aşılması yatmaktadır (Ertan, 1997b: 114).

Çiftçilerin, kooperatifler şeklinde örgütlenmesiyle 1953-1956 yılları arasında kurulan 11 şeker fabrikasının tamamı özel birer A.Ş. olarak kurulmalarına rağmen üreticilerin ve kooperatiflerin o dönemdeki iktisadi koşulları bu fabrikaların tamamen kooperatiflere ait olmasına yetmemiştir. Bununla birlikte Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya Şeker

Fabrikaları'nın sermayelerine o bölgelerdeki pancar kooperatifleri iştirak etmişlerdir. Bu girişimlerle birlikte; pancar ekicilerinin ilk kez teşkilatlanarak kooperatifler şeklinde şirket sermayelerine sahip olması önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1969'da 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından pancar ekicileri kooperatifleri, üst birlik kurmak üzere harekete geçmiş ve "Raiffeisen modelini"⁶ baz almıştır. Böylece Türkiye kooperatifçilik tarihinde önemli üst birliklerinden biri olan Pankobirlik, 31.03.1972 tarihinde kurulmuştur (Pankobirlik, 2018a). Pankobirlik'in bir üst örgütlenme modeli olarak başarısının ardında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin pancar ekicilerinin kooperatifler halinde örgütlenmesine katkı sağlayan öncü rolünün yanında, idari ve mali yönden desteklerinin de etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür (Duymaz, 1985: 184).

Pankobirlik; 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin 64 ilinde 13.750 yerleşim biriminde yaklaşık 1,5 milyon ortağa, 31 pancar kooperatifine ait 321 adet şubeye, kooperatif bünyesinde yer alan altı adet şeker fabrikasına (Amasya, Kayseri, Boğazlıyan, Turhal⁷, Konya, Çumra) ve 50'nin üzerinde tarımsal amaçlı iştirake (şeker, yem, sıvı şeker, damla sulama, biyoetanol, et ve süt, şekerleme ve çikolata, hayvancılık, tohum üretim tesisleri vb.) sahip bir kuruluştur (Pankobirlik, 2018a). 2017 yılı verileriyle; Pankobirlik'in pancar kotasına göre şeker piyasasının yaklaşık olarak % 34'ünü kontrolü altında tuttuğu ve bu oranın yarısından fazlasının (% 18) Konya Şeker A.Ş.⁸ bünyesindeki Konya ve Çumra Şeker Fabrikaları tarafından sağlandığı görülmektedir (Pankobirlik, 2017a: 6). Pankobirlik'in başlıca amacı; pancar ekicilerine en uygun çalışma ve yaşam standartlarını sağlamaktır. Diğer amaçları ise;

⁶ Tarımsal kredi kooperatiflerinin mucidi olarak bilinen Friedrich Wilhelm Raiffeisen (1818-1888), kırsal kredi kooperatifleriyle Rabobank başta olmak üzere dünya çapında çeşitli kooperatif bankalarının temelinin atmıştır. Raiffeisen'in oluşturduğu model, küçük ölçekli yerel bankacılığın dezavantajlı konumunu telafi ederek, yerel bankaları, merkezi kooperatif organizasyonlarının üyeleri haline getirmeye çalışmıştır. Kooperatifler, yerel bankalar ve merkezi bir organizasyonun bir araya gelerek oluşturduğu bu kombinasyon Raiffeisen sistemi olarak adlandırılmaktadır (Rabobank, 2017).

⁷ Turhal Şeker Fabrikası, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 04.05.2018 tarihli ve 2018/45 sayılı kararıyla 569.000.000 TL karşılığında Pankobirlik'e bağlı Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş. tarafından satın alınmıştır. Böylece, Pankobirlik bünyesindeki şeker fabrikası sayısı beşten altıya yükselmiştir.

⁸ Pankobirlik'in en güçlü kuruluşu olan Konya Şeker A.Ş., *Fortune 500 Türkiye* (Türkiye'nin en büyük 500 şirketi) listesine göre 2017 yılı itibariyle 81. sırada yer almaktadır. Konya Şeker A.Ş., 2010 ve 2013 yıllarında 59. sıraya kadar yükselmiş, 2011 yılında ise; 90. sıraya kadar gerilemiştir. Yine aynı veriler ışığında 2010 yılında 1593 kişi olan çalışan sayısı, 2017 yılında 3314 kişiye yükselerek % 50'nin üzerinde artış göstermiştir (Fortune Turkey, 2018). İstanbul Sanayi Odası tarafından belirlenen *Türkiye'nin birinci 500 sanayi kuruluşu* arasında 2017 yılı listesinde 43. sırada yer alan Konya Şeker A.Ş. (İSO 500, 2017) ; *Ekonomist Dergisi*'nin Türkiye Ekonomi Bankası'nın katkılarıyla düzenlediği *Anadolu'nun en büyük 500 şirketi* listesine göre ise; 2016 yılında 5. sırada ve gıda sektöründe ise 3. sırada yer alırken (Pankobirlik, 2017b), 2017 yılı istatistikleri doğrultusunda 9. sıraya gerilemiştir (Sabah, 2018).

Türkiye'nin şeker ihtiyacını karşılamak, pancar ekim alanlarını arttırmak ve şeker sanayiini genişletmektir. Buna yönelik gereken çaba ve faaliyetleri göstermek gayreti içerisinde kooperatifin ortak sorunlarına yönelik çözümler üretmek ve kooperatifi daha güçlü kılmak da Pankobirlik'in amaçları arasında yer almaktadır (Pankobirlik, 1997: 16).

Pankobirlik, çeşitli uluslararası bağlantıları olan bir üst örgüttür; sırasıyla *Uluslararası Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU)*⁹, *Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG)*¹⁰ ve *Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu (CIBE)*¹¹ üyesidir. IRU üyeliği sayesinde IRU tarafından düzenlenen toplantı, seminer ve çeşitli kongrelerle ilintili belgeler temin edilmekte, IRU yayınlarından faydalanılmakta ve çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen anket çalışmalarıyla Türkiye'de kooperatifçiliğe dair bilgiler IRU genel merkeziyle paylaşılmaktadır. 2005 yılında gözlemci statüsü ile başlatılmış olan CIBE üyeliği, 2011 yılında Budapeşte'de düzenlenen CIBE Genel Kurulu'nda tam üye olarak kabul edilmesine kadar üçer yıllık sürelerle düzenli olarak uzatılmıştır. Bu süreçte CIBE'de çeşitli komitelere aktif katılım sağlayan Pankobirlik, diğer üye ülke temsilcileriyle sektöre yönelik kongre ve toplantılarda bir araya gelmiştir. Konya'da gerçekleştirilen komite toplantısıyla birlikte hem Türkiye şeker sektörüne yönelik katkılar sağlanmış, hem de Avrupa Birliği şeker sektörüyle karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yine, CIBE'nin de üyesi olarak yer aldığı Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği'ne (WABCG) 2005'de Londra'da gerçekleşen konsey toplantısında 33 üye ülkenin onayıyla kabul edilen ve Türkiye'yi temsilen WABCG'ye üye olan Pankobirlik, Türkiye'nin AB ile tarım müzakereleri kapsamında pancar tarımının ve gelecekteki yapılanma

⁹ Uluslararası Raiffeisen Kooperatifler Birliği (IRU); 1968 yılında Friedrich Wilhelm Raiffeisen'in 150. doğum gününde, onun çalışma ve prensiplerine dayanan dünya genelinde gönüllü kooperatif örgütlerinin bir araya geldiği bir üst birlik olarak kurulmuş ve günümüzde 33 ülkede 53 adet üye sayısına ulaşmıştır. 100'den fazla ülkede, 800 milyon üyeye sahip 900 binden fazla kooperatif Raiffeisen'in kooperatifçilik ilkelerine göre çalışmalarını sürdürmektedir (IRU, 2018).

¹⁰ Dünya Pancar ve Kamış Üreticileri Birliği (WABCG); 33 farklı ülkede 37'den fazla üyeyi ve beş kıta üzerinde beş milyon şeker kamışı ve 650 bin şeker pancarı üreticisini bir araya getiren ve dünya şeker üretiminin % 60'ını üreten uluslararası bir organizasyondur. WABCG, şeker sektörü içerisinde yer alan uluslararası kuruluşlarla ve özellikle de Uluslararası Şeker Organizasyonu (ISO) ile yakın teması bulunan ve politik bir yöne sahip olmayan bir kuruluştur (WABCG, 2015).

¹¹ Uluslararası Avrupa Pancar Üreticileri Konfederasyonu (CIBE); 1927 yılından bu yana Avrupa kurumları ve uluslararası organizasyonlar karşısında şeker pancarı üreticilerinin çıkarlarını savunmakta ve onları temsil etmektedir. AB şeker pancarı sektörünün konumunu ve rekabet gücünü güçlendirmek adına teknolojik ilerleme, yenilik ve çabaları teşvik eden CIBE; 15'i AB üye ülkesi (Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, Slovakya, İsveç ve Birleşik Krallık) 140 bin pancar üreticisi ve yaklaşık 130 bin pancar üreticisinin yer aldığı 2 AB üyesi olmayan ülkeyle (Türkiye ve İsviçre) birlikte 17 pancar üreticisi ülkeden meydana gelmektedir (CIBE, 2014).

süreçlerinin ve Türkiye'deki tarım politikaları ve yapısal reformlara yönelik olarak şeker sektörünün AB yaptırımları karşısındaki konumunun önceden belirlenmesinde önemli roller oynamıştır. Pankobirlik Yönetim Kurulu Başkanı Recep Konuk, Türkiye temsilcisi olarak WABCG Yönetim Kurulu içerisinde de görev almaktadır. Kongre ve toplantılarda Pankobirlik ve iştiraklerinin çalışmaları ve teknik konulara yönelik olarak bilgi alışverişinde bulunulmakta ve pancar üreticilerinin ürünlerinin değerlendirilmesi adına ortak işbirliği zeminleri kurulmaktadır (Pankobirlik, 2018b).

5. Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi ve Pankobirlik'in Tutumu

Pancar üreticilerinin üst birliği konumundaki Pankobirlik, bünyesinde yer alan işletmecilik faaliyetlerinin yanı sıra bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi adına üyelerini gerekli bilgilerle destekleyen, üyeleri tarafından üretilen şeker pancarını işleyerek değer katan, üyelerine uygun koşullarda girdi ve hizmet sağlayan, şeker sektöründeki özelleştirme süreçlerinden etkilenebilecek ve aynı zamanda sürece etki edebilecek bir üretici örgütlenmesidir (Şeker-İş, 2011: 161). Bu açıdan; Pankobirlik, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi sürecini yalnızca fabrika satışı olarak yorumlamamakta, aksine geniş kitleler üzerinde etkisi olan bir konu şeklinde değerlendirmektedir.

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesini, pancar çiftçisi başta olmak üzere Türkiye'de genel olarak tarımı ve gıda sektörünü ilgilendiren bir sorun olarak gören Pankobirlik, şeker pancarının çabuk bozulabilen bir tarım ürünü olması ve taşımacılık maliyetlerinin mesafeler dahilinde artması dolayısıyla çiftçinin, pancarı yalnızca kendi bölgesindeki fabrikaya satabileceğini özellikle vurgulamaktadır. Şeker pancarı kolaylıkla depolanamaması ve uzak mesafelerdeki fabrikalara taşınmasının ekonomik olmaması sebebiyle pancar çiftçisi açısından bölgesel bir tekel niteliği taşıyan bulunduğu bölgedeki şeker fabrikasına teslim edilmektedir. Özelleştirmelerle birlikte yetkin olmayan kişilerin eline geçme olasılığı yüksek olan şeker fabrikalarının kısa vadede pancar çiftçisini zarara uğratması ve pancar üretiminden çekilmeye zorlaması, orta vadede ise şeker fabrikasının bulunduğu bölgedeki pancar tarımını tamamen sona erdirmesi olası bir senaryo olarak dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla *özelleştirmelere karşı çıkmayan ancak yöntemine itirazları bulunan Pankobirlik Genel Merkezi'ne göre*, şeker fabrikaları özelleştirilirken pancar tarımının geliştirilmesi, fabrikaların düzenli çalıştırılması, karlılığını koruması ve doğal tekel özelliği dikkate alınarak çiftçiyi zarara uğratabilecek,

münavebeli ekim süreçlerinin etkin bir şekilde kullanımını göz ardı edebilecek kesimlere satılmasının önlenmesi gerekmektedir. Bunun için özelleştirme sürecinde pancar çiftçileriyle şeker fabrikalarının ortak bir iradeyle hareket etmesi oldukça önemlidir (Pankobirlik, 2018c).

Öte yandan, Türkiye'de 2018 yılının gündemi şeker fabrikalarının özelleştirilmesi iken, dünya genelinde ise pancar üreticilerinin sektör içerisindeki paylarının giderek arttığı bir yapılanmaya doğru yol alındığı gözlemlenmektedir. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde devlet, şeker fabrikaları üzerinde belirgin bir konuma sahip iken, Rusya'da Sovyet Dönemi'nin ardından yaşanan özelleştirme dalgasıyla şeker fabrikalarının mülkiyetinin % 40-50 civarı bir kesiminin işletme yönetimi ve çalışanlara, geri kalanının ise Devlet Mülkiyet Kurulu adı verilen bir kuruma bırakıldığı, yine benzer şekilde eski bir Doğu Bloğu ülkesi olan Polonya'da şeker fabrikalarının *yanlış bir şekilde* özelleştirilmesinin ardından geri kalan % 40'lık kesiminin fabrika çalışanlarına ve pancar üreticilerine özelleştirilerek verildiği, AB ülkelerinde şeker rejimine yönelik gerçekleştirilen reformların ardından şeker sektörü içerisinde % 44 olan kooperatif payının % 60'lara kadar yükseldiği ve 1970'li yıllarda ABD'deki şeker pancarı endüstrisi içerisindeki çiftçi kooperatiflerinin payının 0'dan % 100'lere ulaştığı görülmüştür (Şeker-İş, 2013: 237). Günümüz itibarıyla çiftçi kooperatiflerinin payı; ABD, İngiltere (British Sugar), Danimarka (Danish Sugar) ve Hollanda'da % 100, Fransa'da % 80,6 ve Almanya'da (Nordzucker ve Sudzucker) % 78,2 oranındadır. Neo-liberal politikaların mimarı sayılan ABD'de dahi pancar üreticileri kooperatifi, özel sektörden devir alabilmeleri ve finansal açıdan güç kazanabilmeleri için özel bir kanun olan Capper-Volstead Kanunu'yla (1992) anti-tröst kanunlardan muaf tutulmuş ve çiftçi kooperatiflerine büyük işletmeler karşısında belirgin ayrıcalıklar tanınmıştır. Dünyanın önde gelen şeker üreticisi ülkelerinde sektör bu şekilde korunurken, Türkiye'de şeker fabrikalarının satış ihaleleri içerisinde yer alan ilgili şirketlerin, şeker fabrikalarının buldukları bölgenin dışından şeker pancarı temin edebilmesine olanak tanıyan hükümler mevcuttur. Bu durum, pancar çiftçisine yönelik bölgesel pazar garantisini ortadan kaldıracığından, hem üreticileri hem de pancar üretimini olumsuz etkileme potansiyeli taşımaktadır. Zira şirketler söz konusu hüküm uyarınca ucuz hammadde temini için başka bölgelerin üretim desenlerini ve münavebeli ekim süreçlerini bozabileceklerdir. Bunun sonucunda toprak ve yeraltı kaynaklarının hızla tükenmesi, pancar üretiminde çeşitli hastalıklar ve zararlı canlıların ortaya çıkması ve bu bölgelerde orta ve uzun vade içerisinde pancar tarımının yok olması riskleri açığa çıkacaktır (Pankobirlik, 2018c).

Özelleştirilen şeker fabrikaları için beş yıllık üretim garantisi öngörülmektedir. Ancak beş yıllık sürenin ardından şeker pancarı üretiminin geleceği belirsizleşmektedir. Zira söz konusu sürenin ardından ilgili şeker fabrikalarının kapatılmasını engelleyici herhangi bir hüküm bulunmamakta, fabrika arazilerinin rant değerinin fabrika maliyetinin üzerinde olduğu kimi durumlarda ise kent merkezinde olan fabrika arazisinin satılabilme riski ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir diğer çıktısı da kullanımı gerçekleştirilmeyen üretim kotasının nişasta bazlı şeker üreten fabrikalar tarafından satın alınması ihtimalidir. Böylece, sağlıksız bir ürün olduğu tüm dünya genelinde kabul gören nişasta bazlı tatlandırıcıların kullanımının artması *halk sağlığını*¹² da başta obezite, kanser, alzheimer, yüksek tansiyon, diyabet vb. hastalıkların görünürlüğünün artmasıyla tehdit edecektir (Pankobirlik, 2018c).

Pankobirlik'in yayın organlarında sıklıkla vurguladığı bir diğer olgu ise; *yanlış özelleştirmelerden* kaynaklanan ulusal zararların bertaraf edilebilmesinin çok zor olduğudur. Tarımsal işletmelere yönelik olarak gerçekleştirilen tüm özelleştirmelerde ve yönetim modellerinde dikkati çeken en temel nokta, üreticilerin, sanayicilerin ve çalışanların yer almadığı bir model içerisinde ilgili tarımsal sektörün sürdürülebilirliği mümkün görünmemektedir. Bugüne kadar gerçekleştirilen başta Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Tekel vb. tarım ve gıda sektöründeki KİT'lerin özelleştirilmesi acı birer tecrübe olarak dikkatleri çekmektedir (Şeker-İş, 2013: 237). Bu değerlendirmeler ışığında; Pankobirlik, *şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin mümkün olduğunu, ancak varlık satışı yöntemiyle gerçekleştirilecek özelleştirmelerin süreci çıkmaza sürükleyeceğini* ileri sürmektedir. Yukarıda sayılan çeşitli gelişmiş ülkelerdeki uygulama örneklerinin yanı sıra şekerin Türkiye'deki stratejik önemini dikkate alınması gerektiğini vurgulayan Pankobirlik, Türkiye'deki şeker fabrikalarının, pancar çiftçisi kuruluşlarına işletme devri yöntemiyle özelleştirilmesini en ideal yöntem olarak görmektedir. Şeker fabrikalarıyla deyim yerindeyse kader birliği içerisinde olan pancar çiftçisinin, tarım ve sanayi arasındaki ittifakı yaratabilecek en ideal kesim olduğunu dile getiren Pankobirlik, böylesi bir yöntemle şeker pancarı tarımının sürekliliğinin garanti altına

¹² Konuya yönelik pek çok bilimsel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları için bkz. J.M. Rippe(ed), "Fructose, High Fructose Corn Syrup, Sucrose and Health", *Nutrition and Health*, 13, Springer Science+Business Media, New York, 2014; Parker M., *Sugar Barons: Family, Corruption, Empire and War*, London: Hutchinson, 2011; Keys A.B., *Seven Countries: A Multivariate Analysis of Death and Coronary Heart Disease*, Cambridge: MA.:Harvard University Press, 1980; Bray GA., "Fructose: Pure, White and Deadly? Fructose, by any other name, is a health hazard", *J. Diabetes Sci Technol*, 2010, 4(4): 1003-1007; Goran MI, Uliaszek SJ, Ventura EE., "High Fructose Corn Syrup and Diabetes Prevalence: A Global Perspective", *Global Public Health*, 2013, 8(1): 55-64.

almacağını ve Türkiye'de doğal şeker üretiminin kesintiye uğramadan sürdürülebileceğini ifade etmektedir (Pankobirlik, 2018c).

Özetlemek gerekirse, işletme devri yöntemi aracılığıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde yer alan fabrikaların kooperatif(ler)e devredilmesinde Pankobirlik'in şu beklentileri öne çıkmaktadır (Burdur Pancar Ekicileri Kooperatifi, 2018: 10): 1- Şeker fabrikalarında üretim garantisi sağlanacaktır, 2- ek yatırımlar aracılığıyla fabrikaların verimlilik seviyeleri yükseltilecektir, 3- doğu illerindeki fabrikalar başta olmak üzere istihdam artışı sağlanabilecek ve böylece bölgedeki pek çok sosyal sorunun aşılmasında önemli bir yol kat edilecektir, 4- devletin özelleştirmelerden elde edeceği gelir miktarı, şeker fabrikalarının sistem içerisindeki bağlantıları ve ekonomi genelinde yaratılan katma değer düşünüldüğünde üç yıl içerisinde devlet bütçesine rahatlıkla kazandırılabilir ve bunun yanında şeker fabrikaları ve fabrikalara ait arazilerin mülkiyeti devletin elinde kalabilecektir, 5- başta hayvancılık olmak üzere pek çok üretim alanı canlanacaktır, 6- Pankobirlik'in mevcut politikalarıyla birlikte çiftçilerin hayvan sahibi olması ve hayvancılığın geliştirilmesi sağlanabilecektir, 7- devletten talep gelmesi doğrultusunda şehir içerisinde kalan ve arazileri değerli konumda bulunan şeker fabrikaları, şehir dışındaki alanlara nakledilerek devlete, rant değeri yüksek fabrika arazilerinin devri sağlanabilecek ve böylece devlet bütçesine ek kaynaklar sağlanabilmesinin olanakları yaratılabilecektir, 8- pancar çiftçileri, kendi örgütleri olan Pankobirlik aracılığıyla teşvik edilecek ve pancar üretimi garanti altına alınacaktır ve 9- münavebeli ekim sistemine dikkat edilerek çiftçinin yetiştirdiği diğer ürünlere yönelik de alım garantisi sağlanacaktır. Bu projeksiyonun gerçekleşmesi durumunda ise çiftçilik ve hayvancılık desteklenmiş olacak, ülkedeki gıda üretiminin devamlılığı ve gıda güvenliği sağlanmış olacak ve nihayet kendi kendine yetebilen bir ülke olmanın olanakları arttırılabilecektir.

6. Burdur Şeker Fabrikası Örneği Üzerinden Pankobirlik'in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi Karşısında Konumlanışı

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin şeker pancarı üreticileri üzerindeki olası etkilerini tespit edebilmek ve alternatif çözüm önerilerini değerlendirebilmek için tartışmayı somut bir örnek üzerinden yürütmek yerinde olacaktır. Bu sebeple, özelleştirme süreci devam eden Burdur Şeker Fabrikası'nın çevresindeki bölgede üretim yapan pancar çiftçilerinin örgütü olan "Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi" ve pancar üreticilerinin Türkiye genelindeki

örgütü olan “Pankobirlik” (Ankara, Genel Merkez) yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 16.08.2018 tarihinde Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi’nde zirai işlerden sorumlu müdürlük yöneticisiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. İkinci görüşme ise 20.09.2018 tarihinde Ankara’da bulunan Pankobirlik Genel Merkezi’nde yatırım ve proje müdürlüğü yöneticisiyle gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde; pancar üreticilerinin karşılaştıkları en temel problemler, stratejik bir ürün olarak kabul edilen şeker pancarı üretiminin toplumsal etkileri, genelde şeker fabrikalarının, özelde de Burdur Şeker Fabrikası’nın özelleştirilmesine yönelik bakış açısı ve özelleştirmelerin pancar üreticileri üzerindeki olası yansımalarına dair düşünceleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Burdur çevresindeki pancar üreticilerinin karşılaştığı sorunların neler olduğu hususunda Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi şu şekilde cevap vermiştir:

“... pancarın kilo değerinin korunması ve yeterli düzeyde şeker elde etmek, şeker oranını arttırmaya yönelik olarak pancar besleme, ilaçlama ve gübreleme çalışmalarının zamanında gerçekleştirilebilmesi, klasik tarım metotlarından kaynaklanan azot ve su fazlalığı sebebiyle pancarın hastalanması yani bilinçsiz üretim gerçekleştirilmesi. Bu konularda eğitimler veriyoruz, çiftçileri uyarıyoruz ancak oturmuş bazı alışkanlıklar kolaylıkla değişmiyor. Çiftçimizde “bundan sonra pancar ekimi işine girilmez, bu iş yapılmaz” anlayışı hakim ve çiftçi gününbirlik yaşıyor. Bu yıl patates para ediyorsa patates; pancar para ediyorsa pancar ekiliyor. Pancarın bir de artısı var; dört yılda bir ekiliyor, münavebeli ekim yani. Bu münavebeli ekim, tüm ürünlerde olmalı. Kamu kontrolüyle, herkes ürününü ekmeden bir yıl önce ürün taban fiyatını bilmeli. Böylece bölgelerde ihtiyaç duyulan ürünler ekilebilecektir. Devlet, pancar tohumunu veriyor: “Ek bunu kardeşim getir bana” diyor, pancarın bir de yetiştirme günü var, bir iklim isteği var. Tarlanın durumuna göre ya da ekiliş durumuna göre bazı yerlerde hasat 160 gün sürerken, bazı yerlerde ise 210 gün sürüyor. Pancar çiftçisiyle yapılan sözleşmenin bir benzeri hatta daha iyisi Pankobirlik tarafından sunuluyor. Hatta çiftçiye, ilk erken ödeme olanaklarını da Pankobirlik sağlamıştır” (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Diğer taraftan Pankobirlik Genel Merkez yöneticisi, yerel şube yöneticisinin vurgularına ek olarak Türkiye’nin farklı bölgelerindeki pancar üreticilerinin karşılaştıkları ortak sorunlar içerisinde kota uygulamasına özellikle dikkat çekmiş ve ayrıca şeker pancarı üreticisinin karşılaştığı sorunların diğer tarımsal ürün üreticileriyle birçok noktada benzeştiğinin de altını çizmiştir:

“Üreticilerin karşılaştıkları problemler aslında Türkiye’de genel anlamda çiftçilerin karşılaştıkları problemlerle hemen hemen aynı: *girdilerin pahalı olması, pancar üretilen pek çok yörede kota problemi* gibi... Çiftçi daha çok pancar ekiminde bulunmak istiyor ama üretim sınırlandırmaları var tabii. Diğer taraftan pancar *münavebeli bir ürün*, dört yılda bir ekiliyor ve diğer üç yıl içerisinde başka ürünler ekiliyor ve pancar dışındaki ürünlerin pazarlanmasında bazı sıkıntılar da oluyor. Bu açıdan; pancar çiftçisi özellikle Orta Anadolu’da çeşitli hububatlar üzerine üretim yapanlara oranla daha avantajlı bir durumda. Türkiye genelinde *tarımda fiyat ve alım garantisinin olduğu, üretim planlamasının yapıldığı* tek ürün şeker pancarıdır. Pancarın, alım fiyatları bellidir, üretim sezonu içerisinde çeşitli destekler sağlanır; işte *gübre, sulama destekleri ve nakliye avansları* gibi. Pankobirlik olarak sağladığımız destekler ve çeşitli avanslar açısından Türkşeker ile benzer seviyelerde çiftçiye katkı sağlarız. Çünkü biz dengeleri bozmak istemeyiz. Sonuçta; Van’daki pancar çiftçisi de, Konya’daki pancar çiftçisi de benim ortağımıdır. Biz aralarında bir uçurum olmasını istemeyiz bu açıdan. Yine de en temelde çiftçilerimizin ciddi finansal sıkıntıları da var. Şu anda çiftçiler, Ziraat Bankalarına, Tarım Kredi Kooperatiflerine ciddi oranda borçludur. Öyle ki tüm mal varlıklarını satsalar bile borçlarını ödeyemeyecek bir konumdalar. Yani, iflas etmiş durumdadır ve yapacak başka bir işleri de yok, tarımla uğraşmaya mecburlar. Pancar üretimi bir nebze olsun çiftçilere nefes aldırıyor” (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Yukarıdaki ifadelerden hareketle ürünün hastalanması riski, ürün maliyetleri, üretim seviyelerinin üretim kotaları sebebiyle sınırlandırılması, şeker pancarının münavebeli ürün olmasından dolayı bazı dönemlerde alternatif ürün üretilebilme imkanı olmasına rağmen söz konusu ürünlerin pazarlanması sürecinde karşılaşılan yetersizlikler şeker pancarı üretiminde karşılaşılan temel sorunlar olarak görülmektedir. Şeker pancarı üretiminin garantili olması ve üretimin her aşamasının planlı yürümesi ise pancar çiftçilerine, diğer ürün üreticisi çiftçilere kıyasla önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Dolayısıyla gündemde olan özelleştirme sürecinin, çiftçilerin şeker pancarı ekiminden el çekmeleri yönünde bir süreci tetikleyebileceğinin de altı çizilmelidir.

Şeker pancarının Türkiye tarımındaki yeri ve pancar üretiminin sosyo-ekonomik etkileri konusunda “stratejik bir ürün olarak şeker pancarı” ve “şeker pancarında kamusal üretim gerekliliği” vurguları öne çıkmaktadır. Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi şeker pancarının şekere dönüşme sürecinin ekonomi-politiğini bir dizi veriyle açıklamaktadır:

“Burdur Şeker fabrikası olarak altı il, 26 ilçe ve 182 köyde şeker pancarı üretimi gerçekleştiriyoruz. Kampanya döneminde 5038 kişiye,

aileleriyle birlikte neredeyse 20.000 kişiye *ekmek kapısı* olan bir sektör bu. *Şeker pancarı tarımında kazım işlemleri, çapalama ve sulama süreçleriyle birlikte şeker elde edilene kadar 22.000 kişi çalıştırılmakta.* Bu yönüyle şeker pancarı hem Burdur için hem de diğer fabrikaların bulunduğu bölgeler için *müthiş bir gelir kaynağı.* Ayrıca teslim edilen 638.000 ton pancarın taşınması için bir *nakliye ağı* oluşmuş durumda ve nakliyeciler pancar üretiminden faydalıyor. Elde edilen 153.000 ton *yaş küspe ile hayvancılık* nefes alıyor, hayvancılıktaki yem maliyetleri azalıyor. 24.000 ton elde edilen saf melas ile etanol ve şempe elde edilebiliyor ki enerji üretimi ve hayvan yemi açısından önemli.. Doğaya katkısını düşündüğümüzde de, şeker pancarı bir çapa bitkisi olarak ekildiği tarlayı dinlendiriyor, doğaya ormanlardan üç kat fazla oksijen salabiliyor. ... Bizim çiftçimiz ilk çapa bitkisini, ilk ilaç ve gübre kullanımını şeker pancarıyla öğrenmiştir. Bu bir tür kapalı sisteme dayalı bir model; tohumunu, gübresini veriyorsunuz, ekiyorsunuz, ektiğiniz ürünü fabrikaya teslim ediyorsunuz *ve hiçbir şey boşa gitmiyor.* Şeker pancarı için en sistematik çalışan tarım ürünü desek yanlış olmaz. Bu ülkede, bu coğrafyada çiftçiyi eğiten, öğretene, hayvancılığı geliştiren ürün şeker pancarıdır. Bu yüzden şeker pancarı üretimi mutlaka korunmalıdır. Geriye ne kaldı; insan olarak benim sağlığım tabii. Çünkü şeker pancarından elde edilen şeker, doğal şeker. Biz bunu üretmezsek, nişasta bazlı şekerler ve kimyasal bazlı tatlandırıcılar bu piyasayı ele geçirecekler" (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Pankobirlik Genel Merkez yöneticisi de şeker pancarı üretiminin gerek Türkiye tarımı ve ekonomisi açısından, gerekse de halk sağlığının korunması açısından stratejik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır:

"Şeker başlı başına stratejik bir üründür. Çünkü en temelde *toplumun enerji kaynağıdır.* Beyni çalıştıran, beynin yakıtı olan şeydir yani *glikoz.* Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra yurtiçi gezilerinde ülkedeki çocukların çelimsiz ve zayıf hallerini görünce gülbüz çocuklar yetiştirebilmemiz için şeker üretmemiz gerek demiştir. Bugüne kadar; böylesi bir mantık içerisinde ilerleyen şeker sektörü, Türkiye'nin hem ekonomisine, hem tarımına hem de sosyo-kültürel yaşamına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu sektörün, bugün itibarıyla yan ve alt sektörleriyle birlikte yaklaşık 10 milyon insana *ekmek kapısı* olduğunu söyleyebiliriz. *Tarlada çalışan çapacısından, şekerle pastanesinde baklava yapan kişiye* kadar geniş bir yelpazede düşünebiliriz bunu. Mesela Amasya'da zamanında bir yıllık bir süre boyunca üretimde önemli sıkıntılar yaşandı, o dönemde şeker fabrikasının borçları ödenemediği için Vakıfbank, fabrikanın gelirlerine el koydu. Kısacası fabrika bir sene üretim yapamadı ve şeker üretmedi. O yıl kentte Amasya'ya özgü bir kriz yaşandı. Amasya'daki esnafın çoğu battı ve şehirde hayat resmen durdu. Çünkü o an Amasya'da zincirin bir halkası

koptu. İşte bizim hep özelleştirme stratejilerinde anlattığımız nokta bu. *Yani bu öyle bir sektör ki, herkesi ilgilendiriyor. Yani çıkıp beni ilgilendirmiyor diyemezsin.* Şu an şeker pancarı, çiftçiye toprağa bağlayan ve tarlada tutan tek ürün. Diğer ürünlerden para kazanılmıyor zaten. Çiftçi pancar ektiği için köyde kalıyor, eğer onu da elinden alırsanız köylerde kimseyi tutamazsınız artık. Şeker pancarı üretimi ve şeker fabrikalarının varlığı bugün artık bir *milli güvenlik meselesidir*. Bugün şeker fabrikaları *kamusal üretimin bayrağının dalgalandığı tek yerdir* ve üretimin devamlılığı mutlaka savunulmalıdır. Tabii bir de *Cargill* denen bir baş ağrımız var. Cargill, bu ülkedeki şeker politikalarında maalesef oldukça etkili ve siyasi kesimlerle de oldukça kuvvetli bağları var. Tabii işin burada *insan sağlığı* boyutu var bir de. Özellikle sağlık nesillerin yetiştirilebilmesi, gıda güvenliği vb. problemler. Bugün, *nişasta bazlı şekerler* ülkeye girdi gireli memlekette *kanser patlaması* yaşanıyor, en azından artık kamuoyunda da bir nebze olsun dillendiriliyor bu süreç" (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Makro düzeyde Pankobirlik Genel Merkezi yöneticisinin, mezzo düzeyde ise Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisinin şeker üretiminde altını çizdikleri hususlar özetle şöyledir: ürünün her yönüyle stratejik bir öneme sahip olduğu, tarım, hayvancılık (hayvan yemi) ve sanayide (dar anlamda şeker fabrikaları ve lojistik süreçlerinden, geniş anlamda şekerin kullanıldığı tüm endüstrilerde) önemli derecede istihdam yarattığı ve dolayısıyla pek çok toplumsal kesimin yaşamını etkileyen bir rolü bulunduğu, kırdan kente göçün önüne geçtiği ve nişasta bazlı şekerlerin yoğun şekilde kullanımına karşı halk sağlığını koruduğu. Yukarıdaki bulgulardan hareketle büyük ölçekli ürün üretiminin kamuya ait fabrikalarda yapılmasının şeker sektörünün en temel özelliği olduğu ve fabrika özelleştirmelerinin başta Cargill¹³ şirketi olmak üzere uluslararası tarım tekellerinin sektörü yönlendirebilmeleri açısından kritik önemde olduğu anlaşılmaktadır.

¹³ Cargill tarafından Ocak 2018 tarihinde yayımlanan "Şeker Piyasası, Mevcut Durum ve Değerlendirme Raporu" adlı çalışmada *şeker üretimi, kotalar ve özelleştirmeler* konusunda Türkiye şeker sektörüne yönelik üç farklı senaryo önerilmiştir. Şeker üretiminin büyük çoğunluğunun kamu ağırlığında bulunmasını mevcut şeker piyasası açısından olabilecek en kötü durum olarak değerlendiren Cargill, hazırladığı raporda Türkiye şeker piyasasında kotaların ya tamamıyla kaldırılmasını, ya kamunun elindeki tüm şeker fabrikalarının satılmasını ya da şeker kotalarının otomatik bir şekilde arttırılarak nişasta bazlı şekerlerin önünün tamamen açılmasını sağlayacak üç farklı model önermiştir. Cargill'in hazırladığı rapora göre; üretim kotası rejiminin tamamen kaldırılması ve kamu sermayesine dayanan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin elindeki tüm şeker fabrikalarının özelleştirilerek devletin şeker üretiminden tümüyle çekilmesi durumunda özelleştirmelerin ekonomik büyüme performansı açısından pozitif bir etki yaratacağı ve 2023 yılına kadar 32,7 milyar liralık reel büyüme etkisi ve 0,1 ile 0,04 puan arasında reel büyüme hızı artışı sağlayacağı ifade edilmiştir. Benzer şekilde; özelleştirme sonrası artan verimlilikle birlikte 2023 yılına kadar toplamda 184.513 kişilik istihdam yaratılabileceği ve böyle bir dönüşümün ihracata katkısının

2018 yılının şeker sektörü açısından en gerilimli konusu şeker fabrikalarının özelleştirilmesidir. Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisinin şeker fabrikası özelleştirmelerine yönelik tepkisi ideolojik bir karşı çıkış değildir. Yalnızca yöntemseldir:

“Biz aslında *özelleştirmeye karşı değiliz*. Ama burada Burdur'daki gibi bir özelleştirme mantığının karşısındayız. Fabrika, ıslah edilebilir ve devletin hantallığından kurtarılabilirdi. Bu noktada; Pankobirlik'in güzel bir projesi vardı. *İşletme hakkını bize verin, fabrika diğer her şey devletin kontrolünde kalsın* şeklindeydi. Şu anki durumda fabrikanın üzerindeki arazi de dahil olmak üzere her şey gitti, devletin elinde öyle bir alan yok artık; kim bilir şehrin ortasında kalan o alana neler yapacaklar” (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi konusunda Pankobirlik Genel Merkezi yöneticisi de, özelleştirme sonrasında fabrika arazilerinin satışa çıkarılma olasılığına dikkat çekerken, Hükümet yetkililerine özelleştirmeye alternatif bir yöntem önerildiğini, ancak sonuç alınmadığını vurgulamaktadır:

“Bizim aslında bakış açımız şu: Bu fabrikalar çalışsın da kim çalıştırsa çalıştırsın. Bu ülkede pancar şekeri üretilsin de kim üretirse üretsın. Ancak maalesef mevcut durum bu değil. *Bu fabrikaların 9-10'unun kapanacağı görülebiliyor*. Belki Afyon, işte Turhal'ı zaten Kayseri Şeker aldı malum, Iğın, Elbistan, Kırşehir gibi fabrikalar dışında kalan çoğu fabrikanın üretime devam edebilme şansının olduğunu pek sanmıyorum. Çünkü arazileri değerli, alan kişi *rant amaçlı* alıyor. Maliye Bakanlığı'nda biz bizzat dönemin Bakanıyla defalarca toplantılar yaptık. Kendisini ikna da ettik ama herhalde bazı durumları kendisi de aşamadı. Belki o dönemde, Hazine'ye para lazım gerekçesiyle satışlara karar verdiler. Sırf, gelir amaçlı bir satış, *varlık satışı* yani. Peki çiftçi ne olacak? Bu fabrikalarda üretim ne olacak? Pankobirlik olarak biz projemizi hazırladık ve Bakanlığa sunduk. Bu 25 fabrikanın *işletme hakkını bize verin, tapusu devlette kalsın*. Biz bu fabrikalara yatırım yapalım, Konya'da yarattığımız şartları bu fabrikalarda yaratmaya çalışalım önerisini getirdik. Biz zaten bu fabrikaları çalıştırdığımız zaman devlete ödeyeceğimiz kurumlar vergisi ve ülkeye sağlayacağımız katma değerle *durumu üç yıl içinde amorti edebiliyorduk* biliyor musunuz? Üç yıldan sonra ise hep artı değer elde edecek duruma getirecektik fabrikaları. Biz kahroluyoruz bu duruma gerçekten. Diğer taraftan *Cargill* pusuda bekliyor. Onlar, şeker sektörünü yok ederek kendilerine pazar yaratacak alan açmaya

4 milyar dolar ve kamuya vergi artışından kaynaklı sağlayacağı ilave katkının ise 1,8 milyar lira olacağı vurgulanmıştır (Tarımdan Haber, 2018).

çalışıyorlar. Şeker Kanunu'nda değişiklikler içeren bir kanun taslağı hazırlamışlar ve taslaktaki maddelerin tamamen Cargill'in çıkarlarıyla örtüştüğü görülebiliyor. Mesela bir maddede diyor ki; eğer pancar şekeri üretimine yönelik herhangi bir aksama olursa, *eksik üretilen kısım kadar kota nişasta bazlı şekerle (NBŞ) doldurulur* yani NBŞ ile ikame edilir diyor. Sanki her şey önceden hazırlanmış gibi" (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Gerek Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi, gerekse de Pankobirlik genel merkez yöneticisinin değerlendirmesinde, şeker fabrikaları mutlaka özelleştirilecek ise fabrikaların işletme hakkının Pankobirlik tarafından gerçekleştirilmesi, eğer işletme hakkı Pankobirlik'e devredilmeyecek ise ne pahasına olursa olsun fabrikaların üretime devam etmesinin sağlanması şeklinde talepler öne çıkmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesindeki 25 fabrikanın belki birkaç tanesi dışındakilerin arazi rantına kurban gidebilme ihtimali, yerel kooperatif ve Pankobirlik yöneticilerini tedirgin eden bir durum olarak dikkat çekmektedir. Bu sebeple Pankobirlik, her ne kadar fabrikaların satın alınması ve modernize edilerek teknolojilerinin yenilenmesi açısından elinde yeterli sermaye olmaması sebebiyle doğrudan özelleştirme süreçlerine iştirak edemese de, fabrikaların mülkiyeti kamuda kalacak şekilde işletme hakkına talip olmuş ve üç yıllık bir süreçte bu fabrikaların her birinin Konya'dakine (Torku A.Ş.) benzer ya da yakın bir kaliteye getirilebileceğini ilgili hükümet yetkililerine iletmiştir. Burdur Şeker Fabrikası'na yönelik olarak Pankobirlik ihaleye girip 450 milyon TL'lik bir teklifte bulunmuş lakin Burdur Şeker Fabrikası 487 milyon TL karşılığında Erser-Sterk Ortak Girişim Grubu'na satılmıştır¹⁴. Özetlemek gerekirse, gerek işletme devri üzerinden fabrikaların işletme hakkının satın alınması gerekse de fabrikaların tüm haklarıyla satın alınmasına yönelik girişimler¹⁵ sonuçsuz kalmıştır. Yine, şeker fabrikaları özelleştirilirken NBŞ piyasasının Türkiye'de ağırlığını arttırması yönünde çaba gösteren uluslararası tarım tekellerinden biri olan Cargill, şeker fabrikalarının karşılayamadığı şeker üretim kotalarının

¹⁴ Özelleştirme kararı alınan fabrikalardan Iğın, Yozgat ve Burdur Şeker Fabrikaları'nın Aralık 2018 itibariyle yeni sahiplerine devir işlemlerinin gerçekleştirilememesi üzerine bu fabrikaların özelleştirme işlemleri iptal edilmiş ve ilgili fabrikaların Türkşeker tarafından işletilmeye devam edilmesine karar verilmiştir (Bkz. Birgün, 2018).

¹⁵ Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi temsilcisi, Pankobirlik ile Şeker-İş Sendikası'nın özelleştirme süreci karşısında ortak bir rota belirlemediklerini ancak Burdur Şeker Fabrikası'na yönelik ihale sürecinde gerek birim kooperatif gerekse de fabrika bünyesindeki şeker işçilerini temsil eden sendika şubesi olarak (Burdur Şeker-İş Sendikası Şube Başkanı'nın, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi Yönetim Kurulu Üyesi olması) etkileşim içerisinde hareket ettiklerini, şehirdeki sivil toplum kuruluşları, belediye ve özel sektör kapsamında kimi işverenlerin birlikte oluşturdukları konsorsiyumda 450 milyon liraya yakın para topladıklarını ancak bu miktarın, ihaleyi kazanmaya yetmediğini ifade etmiştir.

NBŞ ile doldurulması hususunda bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu gelişmelerin üreticiden tüketicieye, toplumun tüm kesimleri açısından çeşitli olumsuz sonuçlar doğuracağı ortadadır.

Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi, Burdur Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesinin pancar üreticilerinin yanı sıra diğer toplumsal kesimler üzerinde de çeşitli etkilerde bulunabileceğine işaret etmektedir:

"Peki, Burdur Şeker fabrikası kapatılırsa ne olur? Günümüzdeki en büyük maliyetlerden biri *nakliye*, burada üretilen şeker pancarının Konya, Uşak ya da Afyon'daki fabrikalara götürülebilme şansı da yok. Taşıma maliyeti arttığı için, fabrika sahipleri bunu almak istemeyecektir. Çiftçi, göndermeye çalışsa tüm kazancı, nakliye ücretine gidecektir. Dolayısıyla bu fabrika kapanırsa; *bölgede şeker pancarı tarımı biter*. Peki, pancar tarımı biterse ne olur? Ortaya çıkan şeker açığını *nişasta bazlı şeker ve tatlandırıcılar* doldurur. Devlet, vatandaşın ektiği pancarın yaklaşık % 25'ini posa olarak vatandaşa hibe ediyordu. Dolayısıyla fabrikalar özelleşince *hayvancılık* bu durumdan çok etkilenir, yem fiyatları yükselir. Hayvancılık yapan küçük işletmeler yok olur. Çiftçi de kendisine *yeni bir üretim deseni* bulmaya çalışır. Tabii potansiyel olarak şehirlere ya da merkezi bölgelere *göç* de cabası" (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin pancar üreticileri ve diğer toplumsal kesimler üzerindeki olası etkileri hususunda Pankobirlik genel merkezi yöneticisi de benzer noktalara dikkat çekmektedir:

"Dolayısıyla bu fabrikalar kapandığı zaman, ekonomi önemli derecede sekteye uğrayacaktır, özellikle de şekere bağlı yan sanayii. Bir taraftan parça, makine sanayii diğer taraftan istihdam gibi durumlar ortadan kalkacaktır. Hayvancılıkta küspe, başlı başına çok önemli bir kaba yem kaynağı ve şu an fabrikalarda senelik 6-7 milyon ton civarında üretiliyor. Bu, *6-7 milyon ton küspe piyasadan çekilirse* bu sefer *başka yemlerle ikame edilmesi gerekecek* ki, şu anda hayvancılığın en önemli maliyet unsuru yem problemidir. *Bugün bir torba yem 150 TL civarındadır*. Keza gübre de öyle. Baktığımızda çiftçinin işi öylesine zor ki. Tabii bir de bu *işin simsarları* türedi. Pancar üzerinden tahsis edilen küspeleri, yoksul çiftçiden para karşılığı alıp, hayvancılık yapan çiftçilere para karşılığında satarak kar elde ediyorlar. Çiftçi öylesine borçlu ki sistem onun böylesi bir ilişki ağı içerisinde kaybeden olarak yer almasına neden oluyor. Oysa borçlu olmasa küspesini bir kenarda tutabilir, belki hayvancılığa bile yönelebilir ama gelin görün ki şartlar pek de öyle değil maalesef. ... Geçen gün TV'de izliyorum, Burdur'da halkla röportaj yapılıyor ve halka şeker fabrikalarının özelleştirilmesi hakkında ne düşündükleri soruluyor? "Özelleştirilmesi iyi oldu"

diyorlar, “çalışanların işsiz kalmalarının iyi olduğunu zaten üç ay çalışıp dokuz ay yattıklarını” dile getiriyorlar. Düşünün vatandaşın olaylara bakışı bu. Fabrika kapanırsa orada pancar tarımının biteceğinden, küspe üretilmeyeceğinden ve hayvancılığın bölgede biteceğinden haberi yok. Söylenenin aksine o fabrikalarda insanlar 12 ay boyunca çalışıyor, kampanya dönemlerinde şeker üretimi yapılırken, kampanya sonrasında da fabrika teknik işlemlerle ilintili olarak çalışmaya devam ediyor” (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Gerek Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi, gerekse de Pankobirlik genel merkez yöneticisinin değerlendirmelerinde şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin olumsuz etkilerinin salt pancar üreticileri ile sınırlı kalmayacağı, halihazırda artmış olan yem maliyetlerini daha da arttırarak hayvancılığı da etkileyeceği, çiftçilerin yaşadıkları geçim sıkıntısı ve içinde buldukları borçluluk¹⁶ sebepleriyle iç göçün giderek yaygınlaşması gibi sonuçların yaygınlaşması muhtemel görünmektedir. Bu projeksiyon iki olası sonuca işaret etmektedir: 1-pancar tarımının başta Konya ve Kayseri gibi Orta Anadolu’daki şeker veriminin yüksek olduğu bölgelerde yoğunlaşarak diğer bölgelerin pancar üretiminden çekilmesi ve 2-hayvancılık yapanların ihtiyaç duyduğu hibe posaların yok olması ya da giderek azalması sonucunda yerelde bu tarz hayvan yemi satışlarına müdahil olan tüccarların, çiftçilerin borçlulukları üzerinden önemli maddi kazançlar elde etmeleri ve çiftçileri yeni bir bağımlılık ilişkisine zorlamaları.

Özelleştirmeler gerçekleşikten sonra şeker fabrikalarında beş yıl boyunca üretime devam etme zorunluluğu getirilmesi, gerek bu süreçte gerekse de sonrasında şeker pancarı üretiminin sürdürülebilirliğine yönelik endişeleri beraberinde getirmiştir. Bu konuda Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi devletin sürece her aşamada müdahil olması gerektiğinin altını çizmektedir:

¹⁶ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından derlenen bilgiler ışığında 2016 yılı sonu itibariyle Türkiye çapında işletmelerin toplam borcunun (692 milyar TL) yaklaşık % 10’u (68 milyar TL) tarım sektörü içerisinde yer alan kesimlere aittir. Tarımda küçük işletmeciliğin yaygın olmasıyla bağlantılı olarak bu borcun büyük oranda çiftçi ailelerinin ticari borçları için verildiği dikkate alındığında Türkiye tarım sektörü içerisinde yer alan yaklaşık üç milyon aile işletmesinin 68 milyar TL’ye varan kredi borcu ortalamaya alındığında aile başına 20 bin liralık bir borç yükümlülüğü altında oldukları görülmektedir (Sol, 2016). Diğer taraftan; Pankobirlik bünyesinde yer alan Konya Şeker, kendi bölgesindeki pancar üreticilerine yaptığı avans ödemeleriyle pancar çiftçisinin nefes almasına imkan sağlamaktadır. Bu kapsamda; Konya Şeker tarafından 2017-2018 kampanya döneminde 255 milyon TL (Pankobirlik, 2017c), 2018-2019 kampanya döneminin başlangıcından bu yana geçen üç ay içerisinde ise 149 milyon TL civarında avans ödemesi gerçekleştirilmiştir (Pankobirlik, 2018d).

“Şeker, genetiği değiştirilmiş mısır ya da kimyasal tatlandırıcılardan yapılabilse de, uzmanlar bunun sağlığımızı ciddi şekilde etkileyeceğini söylüyorlar. O halde *doğal şeker üretmeye devam etmeliyiz*. Bu açıdan; bu fabrikaların ne yapıp edip şeker üretmeye devam etmesi lazım. Devlet ille de üretim sektörünün içerisinde olsun demiyorum. Ancak; denetleyici olarak mutlaka yer almalı. *Şeker stratejik bir sektör ve asla kaderine terk edilmemeli*. Özelleştirme süreci içinde Pankobirlik ve devlet mutlaka olmalı ki, fabrikayı satın alanlar üç beş sene sonra üretimi sona erdirmesinler. Biz de beş sene sonra “*kota ne olacak, fabrika ne olacak, üretim devam edecek mi?*” diye düşünmek zorunda kalmayalım. *Çiftçi de prosedürü daha az olan ürünü üretmeyi tercih ediyor*. ... Fabrikalar gerek kota sınırlamaları gerekse eski teknoloji sebebiyle tam kapasiteyle çalışmıyor. Çoğunlukla kampanya dönemlerinde çalışılıyor ama Torku'nun Çumra'daki ya da Kayseri Şeker'in Boğazlıyan'da kurduğu fabrikanın teknolojisiyle örneğin 300 kişiyle şeker üretimi gerçekleştiriliyorsa, Burdur Şeker Fabrikası'nda 1000-1200 işçiyle üretim gerçekleştirilebiliyor. Orada teknoloji yoğun bir üretim var, burada ise hala *insan gücü ağırlıklı bir üretim*” (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Şeker pancarı tarımının geleceği konusunda Pankobirlik genel merkez yöneticisi de benzer endişeleri paylaşmaktadır:

“Şimdi, bu *beş yıl şartı ihale şartnamesinde de yer almakta* lakin altıncı yıl ne olacağını kimse bilmiyor. Ya beş yıllık süreci bir şekilde götürmeyi göze alan ya da *cezai müeyyideleri ödeyip ne pancar ne de şekerle uğraşırım diye düşünen bir zihniyet* var ortada. Fabrikaların çoğunu arazileriyle birlikte aldıkları için fabrikaların büyük çoğunluğu AVM, konut projeleri gibi yeni *rant* alanlarına dönüşecek. Burdur Şeker Fabrikası'nın arazisi gibi mesela. Fabrika, artık şehrin merkezinde kaldığı için satın alan kişiler fabrikayı aldım diye değil de araziyi aldım diye düşünerek hareket ediyor” (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Şeker üretiminin türlü belirsizlikler içeren özelleştirme sürecinin verili koşullarında nereye kadar sürdürülebileceği ve özelleştirmelerin beş yıl sonrasında üretimin devam ettirilip ettirilmeyeceği gibi konularda, gerek Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin gerekse de Pankobirlik Genel Merkezi'nin ciddi endişeleri vardır. Şekerin stratejik bir sektör olduğu ve bu sebeple kaderine terk edilmemesi gerektiği söylemi ile şeker sektörünü denetleyici bir mekanizma olarak devletin varlığına duyulan ihtiyaç Pankobirlik tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Yine, üretim sürecinde kullanılan teknolojinin görece geri olması Pankobirlik yöneticilerince ayrı bir sorun alanı olarak değerlendirilmektedir ve tam kapasiteyle çalışma

vurguları bu çerçevede ele alınabilir. Yukarıdaki ifadelerden hareketle mülkiyeti Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye ait olan, çoğunlukla tam kapasiteyle çalışmayan, emek yoğun bir üretim sürecinin hakim olduğu fabrikaların gerekli yatırımlar yapılarak Çumra ve Boğazlıyan Pankobirlik fabrikalarındaki gibi teknoloji yoğun, otomasyon sistemi ağırlıklı bir sisteme dönüştürülmesi talebi ortaya çıkmaktadır. Dile getirilen bu talep, sektörün verimliliğini arttırmak yönünde bir amaca işaret etmesi bakımından yerinde olsa da, halihazırdaki özelleştirme gündemi içerisinde kendisini gerçekleştirebilecek tutarlı bir stratejiden yoksundur.

Özelleştirme süreci karşısında şeker sanayiinin üretim mekanizmasının iki temel ayağı olan pancar üreticileri ve şeker işçilerinin, dayanışma ağı içerisinde hareket edebileceği alternatif bir sistem arayışına yönelik olarak verilen cevaplarda, genel itibariyle ortak bir hareket ağının gerekliliği üzerine vurgu yapılmış ancak bunun nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda net bir yol haritası çizilememiştir. Bu noktada; Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi yöneticisi, üretici ve işçi dayanışmasını baz alan bir fabrika sisteminin uygulanabilmesi için belirlenecek olan paylaşım yapısının baştan oluşturulması gerektiğini dile getirmektedir:

“Üretici ve işçi dayanışmasının birlikte kurgulandığı bir sistem işletilebilir ama başlangıçtan itibaren, kesin kaide ve kurallara bağlı olursa işletilebilir. Örneğin; Pankobirlik'in bu özelleştirmedeki payı % 5 olmalı. İşte sendikanın payı % 5 olmalı. Tabii; bu rakamları, örnek vermek amacıyla söylüyorum. Özel sektörün payı misal % 40 olmalı. Devletin payı % 10 olmalı ve bunların toplamı % 100'ü oluşturmali ki; hiç kimse, birbirine üstünlük kuramamalı. Demir-çelik sektöründe; işçilere pay edilen hisse senetleri, belli bir zaman sonra birilerinin elinde toplandı; çünkü oradaki kişiler, ben bunu değerlendireyim, paramı alayım mantığına gitti belli bir yaştan sonra. Bu belirli sınırlar içerisinde olursa, çok da güzel olur. Devlet, kesinlikle böylesi bir oluşumun içinde olmalı. Ben; hep bunu savunuyorum, oranlar, yüzdeler belli olmalı. Ama özel sektör mantığı da orada olmalı ki; sadece devlet olup, tamamen siyasi çıkarlar düşünülüp, ona göre adam doldurulmamalı fabrikalara. Diğer taraftan; özel sektör mantığıyla bu iş çok iyiymiş, ben burayı satayım, ben bu işten vazgeçeyim, başka bir sektöre alana döneyim gibi durumlar da olmamalı. Herkes birbirini frenlemeli. Orada güçler dengesi, kuvvetler dengesi olmalı. Herkes, birbirini dengelemeli; herkes, kendi çıkarını korumalı fakat sonuçta ortak çıkar şu olmalı; ne kadar ürettik ve karşılığında ne kadar kazandık.” (Görüşme No.1: 16.08.2018, Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi).

Pankobirlik Genel Merkezi’nde gerçekleştirilen görüşmede; Pankobirlik’e ait şeker fabrikalarında yönetim kurullarının, pancar çiftçilerinin oylarıyla belirlendiği, fabrikalardaki şeker işçileriyle aralarında herhangi bir problem yaşanmadığı ve kendi fabrikalarında iki toplumsal kesim arasında dengenin sağlandığı ifade edilmektedir:

“Bizim fabrikalarımızdaki yönetim süreçlerinde yöneticilerle hatta üretici pozisyonundan gelen yöneticilerle, fabrikada çalışan işçiler arasında herhangi bir riskin olmadığını söyleyebilirim. Bunun en bariz örnekleri; Konya, Kayseri ve Amasya Şeker Fabrikaları’dır. Buralarda, hiçbir sorun yaşanmıyor. Aksine daha samimi ortamlar oluşuyor. Çalışanlarla, fabrikayı yönetenler arasında pek fazla sorun olacağını düşünmüyorum. En nihayetinde; bu fabrikaları yöneten kişiyi de çiftçi seçiyor. Dolayısıyla; yönetim, fabrikadaki dengeleri korumak durumundadır. Diğer taraftan; işçinin sendikası var zaten. Aslına bakarsanız; kooperatif de bir bakıma sendika gibidir. Üretici ortaklarının sendikası... Sonuçta; iki tarafta, temsil ettiği kesimin hak ve menfaatlerini koruyor. İşçi, bu fabrikaların önemli bir parçası; üretici bu işin hammaddesini sağlayan kesim. Bu noktada; işbirliğinin, bizim açımızdan hiçbir olumsuz yönü yok. İşbirliği yapılabilir. Burada tabii; oluşumun çok sağlıklı yapılması lazım... Üst oluşum olarak, burada bir organizasyon oluşturmak gerekiyor. İşte; temsil meselesi nasıl olacak? Bunların son derece adil bir şekilde belirlenmesi gerekiyor. İşte; gerektiğinde yerelde ticaret odaları, sanayi odaları, onların da katılımcı ve hissedar oldukları bir model belki olabilir. Ancak üreticinin söz sahibi olduğu bir model olmalı mutlaka, çünkü bu işi, üretici üstlenecek tam anlamıyla.” (Görüşme No.2: 20.09.2018, Ankara-Pankobirlik Genel Merkezi).

Gerçekleştirilen görüşmelerdeki ifadeler doğrultusunda; üretici ve işçi ortaklığına dayanan bir sistem konusunda Pankobirlik, genel itibariyle negatif bir tavra sahip olmamakla birlikte, fabrikalardaki asıl söz sahibinin üretmekten gelen güçten kaynaklı olarak pancar üreticilerinde olması gerektiğini, onun dışındaki toplumsal kesimlerin ise; sürece katkıları oranında dahil edilebileceğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan; böylesi bir sistemde şeker işçilerinin kolektif örgütlülüğünü sağlayan sendikanın pozisyonunun ne olacağı, böylesi bir modelde meydana gelebilecek sınıfsal anlaşmazlıkların nasıl çözümleneceği ve devletin, sınıflar arasındaki bu dengeyi sağlayabilme açısından ne kadar başarılı olabileceğine yönelik tartışmalar belirsizliğini korumaktadır. Pankobirlik’in kooperatifçilikten giderek uzaklaşan ve şirketleşen yapısı göz önüne alındığında; şeker fabrikaları üzerinden gerçekleştirilen özelleştirme sürecine kendi gücü doğrultusunda eklenmeye yönelik çabalar içerisinde

olması, özelleştirme sürecine yönelik net bir strateji ortaya koymaktan oldukça uzak olduğunu göstermektedir.

7. Sonuç

Şeker sektöründeki kamuya ait fabrikaların özelleştirilmesinin, halihazırda borçluluk ilişkisi içinde olan pek çok şeker pancarı üreticisi ile şeker üretimiyle ilişkili olan toplum kesimlerini birkaç yönden etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Gerek konuyla ilgili Pankobirlik'in hazırladığı raporlardan, gerekse araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden, *üreticilerin şeker üretiminden çekilmelerine varabilecek bazı sonuçlar* öngörülebilmektedir.

Şeker fabrikalarının mülkiyet durumu dikkate alındığında, Pankobirlik (kooperatif mülkiyeti), çeşitli şirketler (özel mülkiyet) ve Türkşeker A.Ş. mülkiyeti (kamu mülkiyeti) olmakla birlikte, Türkşeker'e ait fabrikaların özelleştirilmeye başlanmasıyla birlikte kamu mülkiyetinin özel mülkiyet lehine yavaşça ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Şeker pancarı üreticilerinin bu süreçten zarar görmemeleri amacıyla Pankobirlik, Burdur Şeker Fabrikası örneğinde görüldüğü üzere fabrikayı satın almak için bir girişimde bulunmuş olsa da söz konusu girişim başarıya ulaşmamıştır. Şeker fabrikalarının işletme devriyle Pankobirlik'e devri teklifinin de kamu otoritelerince dikkate alınmadığı görülmektedir. Yine de Turhal Şeker Fabrikasının mülkiyeti özelleştirme yoluyla Pankobirlik'e geçebilmiştir. Dolayısıyla Pankobirlik'in mevcut özelleştirmeler karşısında bir strateji örgütlemekten ziyade, sürece maddi gücü yettiğince eklemlenmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Özelleştirmelerden sonra fabrikaların işletilmeye devam edilip edilmeyeceği meselesi konunun bir diğer boyutudur. Burdur Şeker Fabrikası örneğinde de görüldüğü üzere yerelde, özelleştirilen fabrika arazilerinin artık kent merkezlerinde kalıyor olmalarından ötürü yıkılarak AVM vb. şekillerde değerlendirilmeleri yönünde endişeler mevcuttur. Bu risk gerçekleşecek olursa, şeker pancarı üreticilerinin ürünlerini gönderebilecekleri fabrikalar ortadan kalkmış olacağından ve pancarın diğer fabrikalara ulaştırılması hem maliyetli hem de ürünün yüksek su içeren yapısı itibarıyla tercih edilmeyeceğinden pancar ekimi yapılmayacağını öngörmek mümkündür. Öte yandan fabrikalar işletilmeye devam edilse bile halihazırda münavebeli ekime konu olan şeker pancarı için beş yıllık üretim garantisi verilmesi, şeker pancarı üretiminin yakın gelecekte karşı karşıya olacağı belirsizliğe işaret etmektedir. Bu belirsizlik, topraktan/üretimden kopuşları gündeme getirerek kırdan kente göç dalgalarını tetikleyebileceği

gibi, çiftçilerin mülksüzleşmeleri ve Soma Maden Faciası'nda görüldüğü üzere herhangi bir uzmanlıklarının olmadığı kömür madenciliği vb. işleri yapmaya mecbur kalmaları gibi durumlarla karşılaşmalarına sebep olabilecektir.

Eldeki sınırlı bulgulardan hareketle özelleştirmeler planlandığı şekilde tamamlandığında başta şeker pancarı üreticileri ve şeker fabrikası işçileri olmak üzere bir dizi kaybeden toplumsal grup olacağı anlaşılmaktadır. Üreticiler ve şeker fabrikası işçilerine ek olarak, iş hacminin önemli derecede düşecek olması sebebiyle şeker pancarının fabrikalara ulaştırılması sürecinde önemli rol üstlenen nakliyecilerin (lojistik ağı), artacak olan yem maliyetleri sebebiyle hayvancılıkla uğraşp, pancar küspesini hayvan yemi olarak kullananların özelleştirme sürecinin ilk elden kaybedenleri arasında olacakları neredeyse kesindir.

Şeker pancarı üretiminin yetersizliğinden ötürü ortaya çıkacak olan açığın ise uluslararası tarım tekellerince (Cargill vb.) üretilecek nişasta bazlı şekerlerle kapatılacak olması ihtimali, halk sağlığı açısından önemli risklere işaret etmektedir. Dolayısıyla özelleştirme sürecinin bir diğer kaybedeni çeşitli ürünlerle birlikte NBS tüketen olan halk olacaktır.

Kaynakça

Birgün (2018), *Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi İptal Edildi*,

<https://www.birgun.net/haber-detay/seker-fabrikalarinin-ozellestirilmesi-iptal-edildi.html>, (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

Burdur Pancar Ekicileri Kooperatifi (2018), *Burdur Şeker Fabrikası Özelleştirme Raporu*, Ankara.

CIBE (2014), *Mission*, <https://www.cibe-europe.eu/mission.aspx>, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

Çıkın, A. (2017), *Bir Başkadır Kooperatifçilik*, İzmir: S.S. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayını.

Duymaz, İ. (1985), *Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri*, Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No: 60.

Duymaz, İ. (1994), *Emek Değerlendirme Kooperatifi: Bir İşçi İstihdam Projesinin Çok Engelli Parkuru*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

- Dünya (2018), "Tüfenkçi: Kooperatifler için mevzuat çalışmasına ihtiyaç var.", <https://www.dunya.com/ekonomi/tufenkci-kooperatifler-icin-mevzuat-calismasina-ihiyac-var-haberi-403316> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).
- Ertan, A. (1997a), "Türkiye'de Tarımsal Kitlerin Özelleştirilmesi Sorununa Kooperatifçilik Modeli Önerisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 237-248.
- Ertan, A. (1997b), *Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi Sorununa Kooperatiflerle Yaklaşım Önerisi ve Türkiye Şeker Sanayiinde Pankobirlik Örneği*, Ankara: Pankobirlik Yayınları, Yayın No: 5.
- Fortune Turkey (2018), *Konya Şeker San. ve Tic. A.Ş.*, <http://www.fortuneturkey.com/Fortune500/2018/konya-seker-san--ve-tic--a-s--F272700>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).
- Geray, C. (2014), *Kooperatifçilik*, Ankara: Nika Yayıncılık.
- GTB (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı) (2017), *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Hacısalihoglu, E., & Şahin, Ç. E. (2018), "Looking Closer to the New Cooperativism: Practices of Agricultural and Consumer Cooperatives in Turkey", In Ç.E. Şahin & A. Özsoy Özmen (Eds.), *Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations*, First Edition, Vol:22, (pp. 75-87), London: Ijopoc Publication Limited, Publication No: 2018/13.
- ILO (2017), *Statistics on Cooperatives Country in Focus: Turkey*, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_614045.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2018).
- IRU (2018), *About IRU - What is IRU?*, <https://www.iru.de/about-iru/>, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).
- İSO 500 (2017), *Konya Şeker San. ve Tic. A.Ş.*, http://www.iso500.org.tr/marka-detay/birinci500/2017/Konya-seker-San-ve-Tic-As_43, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).

- Pankobirlik (1997), *Pancar Ekicileri Kooperatiflerinin Kuruluşu, Amaç ve Çalışma Konuları ile Faaliyet Alanları*, Ankara: Pankobirlik Yayınları, Yayın No: 9.
- Pankobirlik (2017a), *Dünya, AB ve Türkiye Şeker İstatistikleri*,
<http://pankobirlik.com.tr/ISTATISTIKLER.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2018).
- Pankobirlik (2017b), *Yönetim Kurulu Başkanımız Recep Konuk: “Anadolu 500’de İlk 5 Bir Eşik, Dünyada İlk Beş Asıl Aşmamız Gereken Eşik”*,
<http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Haber/38223>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).
- Pankobirlik (2017c), *Yönetim Kurulu Başkanımız Recep Konuk: “Konya Şeker Destekleyecek, Çiftçimiz de Daha Fazla Üretecek”*,
<http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Haber/38224>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).
- Pankobirlik (2018a), *Pancar Kooperatifleri ve Pankobirlik’in Kuruluşu*,
http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Genel_Bilgi_ve_Tarihce, (Erişim Tarihi: 03.09.2018).
- Pankobirlik (2018b), *Uluslararası Üyelikler*,
http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Uluslararası_Uyelikler, (Erişim Tarihi: 03.09.2018).
- Pankobirlik (2018c), *Pankobirlik’in Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesiyle İlgili Basın Bildirisi*, <http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Haber/39247>, (Erişim Tarihi: 04.09.2018).
- Pankobirlik (2018d), *Yönetim Kurulu Başkanımız Recep Konuk: “İhtiyaçların Ertelenemeyeceği Aydayız, Tek Seferde Ödediğimiz İki Nakit Avansla Çiftçimizin Yanındayız”*, <http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Haber/39254>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).
- Rabobank (2017), *About Us – Friedrich Wilhelm Raiffeisen and the Credit Cooperative*,
<https://www.rabobank.com/en/images/rabo-raiffeisen-en-def.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2018).
- Sabah (2018), *Anadolu’nun En Büyük Şirketleri*,
<https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/anadolunun-en-buyuk-sirketleri>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).

Sol (2016), *Çiftçi Borca Çalışıyor*, <http://haber.sol.org.tr/emek-sermaye/ciftci-borca-calisiyor-175009>, (Erişim Tarihi: 20.10.2018).

Şeker-İş (2011), *Şekerin Geleceği*, Şeker-İş Sendikası AR-GE Birimi, Ankara: Mattek Matbaacılık.

Şeker-İş (2013), *İki Teneke, Tahta İskele ve Kırık Bir Masadan Yıkılmaz Kaleye*, (Şeker-İş’in 50. Yılına Armağan), Şeker-İş Sendikası Yayını, Ankara: Aydoğdu Ofset Matbaacılık.

Tan, S. & Karaönder, İ. (2013), "Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği", *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 87-94.

Tarımdan Haber (2018), *Bakanlara Sunulan Cargill Raporu*, <https://www.tarimdanhaber.com/haber/tarim-gida-sirketleri/bakanlara-sunulan-cargill-raporu/>, (Erişim Tarihi: 22.09.2018).

WABCG (2015), *Our Mission*, http://wabcg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=8&Itemid=132&lang=en, (Erişim Tarihi: 16.10.2018).

ZMO (2018), *Şeker Pancarı Raporu*, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30301&tipi=17&sube=0 (Erişim Tarihi: 26.12.2018).

Görüşmeler

Görüşme No.1, (2018), *Burdur-Isparta Pancar Ekicileri Kooperatifi*, Burdur, (Görüşme Tarihi: 16.08.2018).

Görüşme No.2, (2018), *Pankobirlik Genel Merkezi*, Ankara, (Görüşme Tarihi: 20.09.2018).